

Andrzej Nowakowski

POWSTANIE UCZELNIANYCH STUDIÓW WYCHOWANIA FIZYCZNEGO W POLSCE w 1952 roku

W niniejszym szkicu przedstawiono uwarunkowania, które doprowadziły do powstania w Polsce w 1952 r. studiów wychowania fizycznego w każdej wyższej uczelni. Nieco wcześniej - w 1950 r. wychowanie fizyczne stało się przedmiotem obowiązkowym dla studentów. Szkic ukazuje działalność studiów jako jednostek organizacyjnych szkół wyższych na tle ówczesnej sytuacji szkolnictwa wyższego w kraju.

Wstęp

Problematyka objęcia części populacji studentów szkół wyższych zorganizowanymi zajęciami wychowania fizycznego stanowi - jak dotąd - mniej znaną kartę najnowszej historii Polski, w tym dziejów kultury fizycznej oraz dziejów szkolnictwa i systemu edukacyjnego¹. Nie ulega jednak wątpliwości - z perspektywy blisko półwiecza, że upowszechnienie po 1950 r. wychowania fizycznego wśród młodzieży pierwszych roczników studiów wyższych było zjawiskiem bez precedensu w dziejach polskiej kultury fizycznej². Wiadomo, że wychowanie fizyczne, jako obowiązkowy przedmiot dydaktyczny zostało wprowadzone na mocy rozporządzeń ministrów: Oświaty i Zdrowia z 5 I 1950 r. w sprawie obowiązku wychowania fizycznego studentów szkół wyższych³.

¹ Zob.: A. Nowakowski, Początki akademickiego wychowania fizycznego w Polsce po II wojnie światowej, „Zeszyty Historyczne WSP w Częstochowie” nr 3, 1996; tenże, Wychowanie fizyczne w polskich szkołach wyższych 1946-1974 [w:] Z najnowszej historii kultury fizycznej w Polsce pod red. L. Szymańskiego i Z. Schwanera, t. II, Wrocław 1996.

² J. Gaj, Kultura fizyczna w pierwszych latach Polski Ludowej, „Roczniki Naukowe WSWF w Gdańsku, t. V, 1975, s. 309; tenże, Stan i perspektywy badań w zakresie dziejów kultury fizycznej Polski Ludowej, „Roczniki Naukowe WSWF w Gdańsku, t. VI, 1976, s. 362, 366.

³ „Dziennik Ustaw” RP nr 7, 1950, poz. 72.

Dotyczyło ono młodzieży akademickiej pierwszych dwóch lat studiów dziennych. Sam formalny obowiązek uczestnictwa w zorganizowanych zajęciach wf., wprowadzony ministerialnym rozporządzeniem nie oznaczał jeszcze powołania do życia sformalizowanych, instytucjonalnych struktur szkół wyższych przeznaczonych do prowadzenia tych zajęć.

W dalszej części szkicu zostanie przedstawiona sytuacja bezpośrednio poprzedzająca utworzenie uczelnianych studiów wychowania fizycznego w 1952 r. Omówione zostaną prawne przesłanki powstania studiów wraz z formalno-prawną analizą odpowiednich aktów normatywnych, kreujących studia wf. jako jednostki *sui generis* szkół wyższych. Wspomniana analiza zostanie przeprowadzona w oparciu o dostępne, urzędowe teksty tych aktów zamieszczone w oficjalnych zbiorach. W analizie zostaną również wykorzystane nie publikowane normatywy resortowe, dostępne w wypisach źródłowych. Całość szkicu zamkną stosowne konkluzje.

1. Akademickie wychowanie fizyczne w Polsce w latach 1950-1952

Wspomniane już we wstępie ministerialne rozporządzenie z 1950 r. było pierwszym w historii polskiego szkolnictwa wyższego dokumentem prawnym, traktującym o wychowaniu fizycznym młodzieży akademickiej⁴. Ponieważ w 1950 r. wyższe szkolnictwo w Polsce nie było przygotowane do wprowadzenia obowiązkowego wf. dla studentów - z przyczyn natury materialnej i kadrowej - toteż według oceny ówczesnego naczelnika Wydziału Wychowania Fizycznego - T. Krajewskiego, systematycznie ćwiczyło zaledwie około 20% studentów (zamiast przewidywanych 40%), a co trzeci student nie uczestniczył w zajęciach⁵. Podobnie pesymistycznie ocenił pierwsze dwa lata wdrażania wychowania fizycznego w środowisku studenckim działacz i historyk kultury fizycznej - A. Gutowski⁶.

Ponadto wprowadzenie obowiązkowego wychowania fizycznego do szkół wyższych w 1950 r. odbyło się w sposób biurokratyczny, nie liczący się z realiami poszczególnych uczelni (w owym czasie praktycznie nie posiadały one - nie licząc wyższych szkół wychowania fizycznego - własnej bazy sportowej), typowy dla ówczesnych stosunków społecznych w Polsce. W okresie II Rzeczypospolitej oraz bezpośrednio po II wojnie światowej - aż do 1949 r. - natu-

⁴ K. Obodyński, *Struktura i funkcje społeczno-pedagogiczne studiów wychowania fizycznego i sportu - ewolucja w 30-leciu PRL*, „Roczniki Naukowe AWF w Warszawie”, t. XXI, 1976, s. 283.

⁵ T. Krajewski, *Stan wychowania fizycznego w szkołach wyższych*, „Kultura Fizyczna” nr 4, 1959, s. 196-198; P. Dybczyński, *Założenia organizacyjno-programowe studiów wychowania fizycznego i sportu w szkolnictwie wyższym w Polsce (1951-1993)* [w:] *Z najnowszej historii kultury fizycznej...*, op. cit., t. I, s. 193.

⁶ A. Gutowski, *Drogi rozwoju kultury fizycznej w Polsce Ludowej w latach 1944-1956*, Warszawa 1965, s. 98.

ralnym sojusznikiem sprawy obecności wf. w szkołach wyższych był Akademicki Związek Sportowy. Był on elitarną, statutowo apolityczną i samorządną organizacją akademicką⁷. Jednak w 1949 r. - w wyniku odgórných nacisków czynników politycznych, tj. KC PZPR, ZMP oraz Głównego Urzędu (a następnie Komitetu) Kultury Fizycznej, AZS aż do 1957 r. stracił w znacznej mierze swą tożsamość i odrębność programową⁸. Przestał być liczącym się partnerem dla resortu szkolnictwa wyższego i praktycznie nie uczestniczył w procesie wdrażania akademickiego wf. w skali ogólnokrajowej. Oficjalne dokumenty władz milczą na ten temat, nie wymieniając zreformowanego i ubezwłasnowolnionego AZS przy podejmowaniu rozstrzygnięć w sprawie ćwiczeń fizycznych studentów. Całokształt tego zagadnienia przejął wyłącznie czynnik administracyjny (ministerstwo oraz władze poszczególnych uczelni). Niewątpliwie te fakty negatywnie rzutowały na pierwsze lata obecności wychowania fizycznego w systemie polskiego szkolnictwa wyższego.

2. Utworzenie uczelnianych studiów wychowania fizycznego w 1952 roku

Pierwszy okres obowiązkowego wychowania fizycznego w szkołach wyższych (lata 1950-1952) odbywał się bez wyodrębnionych, instytucjonalnych struktur uczelnianych - „katedr” itp. do prowadzenia tego przedmiotu. Uczelniane wf. było wówczas in statu nascendi, a przypuszczalnie władze resortu szkolnictwa wyższego nie dostrzegały takiej potrzeby. W tym okresie nauczycielami wf. były nierzadko osoby spoza uczelni, np. nauczyciele szkół średnich, zatrudnieni dorywczo na podstawie umów zlecenia⁹.

Studia wychowania fizycznego powołano w oparciu o przepisy ustawy z 15 XII 1951 r. o szkolnictwie wyższym i o pracownikach nauki¹⁰. W art. 10 pkt 5 te same ustawy po raz pierwszy w historii ustawodawstwa dotyczącego szkół wyższych zapisano *expressis verbis*, że do zadań rektora szkoły wyższej należy czuwanie nad wychowaniem fizycznym młodzieży akademickiej. Gwoli prawdy historycznej należy dodać, iż wspomniana ustawa z 1951 r., w przeciwieństwie do ustawy z 1947 r. odbierała środowisku akademickiemu resztki autonomii i samorządności. Ustawa z 1951 r. została wydana w szczytowym okresie

⁷ W. J. Mączka, Próba oceny założeń programowo-strukturalnych Akademickiego Związku Sportowego w Krakowie na tle rozwoju historycznego, „Zeszyty Naukowe AWF w Krakowie” nr 13, 1979, s. 46; Akademicki Związek Sportowy 1908-1983. Wspomnienia i pamiątki. Wybór i opracowanie R. Wryk, Poznań 1985, s. 11.

⁸ S. Wilk, Struktura organizacyjna ruchu sportowego w latach 1944-1949, „Wychowanie Fizyczne i Sport” nr 1, 1979, s. 172; K. Obodyński, Kształtowanie się kultury fizycznej młodzieży akademickiej w Polsce, Rzeszów 1992, s. 31-32.

⁹ J. Skorowski, Dwadzieścia lat studiów wychowania fizycznego, „Kultura Fizyczna” nr 11, 1972, s. 186.

¹⁰ „Dziennik Ustaw” RP nr 6, 1952, poz. 38.

systemu stalinowskiego w Polsce, w którym bezkrytycznie naśladowano radzieckie wzorce ustrojowe.

Powołanie studiów zostało poprzedzone wydaniem kolejnego rozporządzenia noszącego datę 31 I 1952 r., podpisanego przez ministrów: Szkolnictwa Wyższego, Zdrowia, Oświaty oraz Kultury i Sztuki, którym podlegały wówczas różne typy uczelni, w sprawie obowiązku wychowania fizycznego studentów szkół wyższych¹¹. Sankcjonowało ono istniejący już od 1950 r. obowiązek odbywania ćwiczeń fizycznych przez studentów I i II roku studiów dziennych, wprowadzony wcześniejszym rozporządzeniem ministerialnym. Rozporządzenie z 1952 r. zostało wprowadzone w trakcie trwania roku akademickiego 1951/52, z naruszeniem zasady - *lex retro non agit*. Obowiązywało bowiem z mocą wsteczną od 1 IX 1951 r. (§ 5 rozporządzenia). Na mocy wspomnianego rozporządzenia, od obowiązku wf. - w wymiarze 2 godz. tygodniowo - zwolniono jedynie studentów-żołnierzy w czynnej służbie wojskowej oraz studentów niezdolnych do ćwiczeń na podstawie orzeczeń lekarskich. Ze zrozumiałych względów, rygorom tego rozporządzenia nie podlegali słuchacze ówczesnych wyższych szkół wychowania fizycznego. Rozporządzenie nie przesądzało jeszcze kwestii organizowania wyspecjalizowanych agend szkół wyższych do prowadzenia zajęć wf., stwierdzając jedynie, że sposób przeprowadzania ćwiczeń fizycznych określa osobne przepisy wydane przez właściwych ministrów.

Ostatecznie uczelniane studia wychowania fizycznego zostały utworzone na podstawie zarządzenia Ministra Szkolnictwa Wyższego z 26 V 1952 r.¹² Zgodnie z § 2 cytowanego zarządzenia, weszło ono w życie z dniem 1 IX 1952 r. Tę datę należy uznać za początek działalności studiów wychowania fizycznego w Polsce (podobne struktury organizacyjne wprowadzono również w b. ZSRR i w innych państwach „bloku wschodniego”). Badacz z zakresu historii i organizacji szkolnictwa wyższego w Polsce, J. Tymowski zaliczył studium wf. do tzw. studiów specjalnych występujących w uczelniach (podobnie jak np. studium języków obcych)¹³. Lecz daleko posunięta „branżowość” - na wzór radziecki - w zarządzaniu ówczesnym szkolnictwem wyższym sprawiła, że resort zdrowia powołał studia wf. w akademiach medycznych dopiero w 1953 r., resort oświaty w wyższych szkołach pedagogicznych w 1954 r., a resort kultury i sztuki w uczelniach artystycznych dopiero w 1955 r.¹⁴ Poza studiami między-

¹¹ „Dziennik Ustaw” RP nr 5, 1952, poz. 35. To rozporządzenie uchyliło pierwotne rozporządzenie z 5 I 1950.

¹² „Monitor Polski” nr A-63, 1952, poz. 965. Zob. Ponadto: A. Nowakowski, Wychowanie fizyczne uczniów i studentów w świetle nowej ustawy o kulturze fizycznej, „Wychowanie Fizyczne i Sport” 1996 nr 3, s. 112.

¹³ J. Tymowski, Organizacja szkolnictwa wyższego w Polsce, Warszawa 1980, s. 110.

¹⁴ J. Nowocień, Wychowanie fizyczne w wyższych uczelniach w świetle obowiązujących przepisów w okresie XXXV-lecia PRL, „Zeszyty Naukowe AWF w Krakowie” nr 13, 1979, s. 41.

wydziałowymi obsługującymi jedną uczelnię, utworzono również studia międzyuczelniane obsługujące dwie lub więcej uczelni (dotyczyło to zwłaszcza mało liczebnych uczelni artystycznych).

Niewątpliwie data 1952 r. stanowiła - mimo znanych uwarunkowań - znaczący punkt zwrotny, umacniający pozycję wychowania fizycznego w działalności wyższych uczelni w Polsce. Studia wychowania fizycznego jako specyficzne międzywydziałowe komórki ograniczone - przynajmniej w początkowym okresie istnienia - do prowadzenia działalności dydaktyczno-wychowawczej o charakterze usługowym, miały podnosić poziom rozwoju fizycznego i zdrowotnego studentów. Studia - w swoim założeniu - dla realizacji tych celów posiadały następujące instrumenty prawnoorganizacyjne:

- 1) organizowanie i prowadzenie zajęć wf.,
- 2) rozbudzanie nawyków do systematycznego uprawiania wf. i sportu,
- 3) krzewienie zdrowego i racjonalnego trybu życia.

Pierwszy program wf. realizowany w studiach wf. w 1952 r. i w latach następnych był przedłużeniem programu tego przedmiotu ze szkoły średniej, nawiązując do uzyskiwania norm na odznakę „Sprawny do Pracy i Obrony” (SPO), wprowadzonej na modłę radziecką¹⁵.

3. Struktura organizacyjna studiów wychowania fizycznego w pierwszym okresie działalności

W latach 1952-1954 wewnętrzna struktura organizacyjna studium wf. pozostawała nie określona. Dopiero 27 II 1954 r. Minister Szkolnictwa Wyższego wydał nie publikowane zarządzenie w sprawie organizacji studium wychowania fizycznego w szkołach wyższych podległych Ministrowi Szkolnictwa Wyższego¹⁶. Zarządzenie to odnosiło się zarówno do ustawy dotyczącej ustroju szkół wyższych z 1951 r., jak również do poprzedniego zarządzenia tegoż ministra kreującego studia wf., a pochodzącego z 1952 r. W § 1 zarządzenia z 1954 r. znajdujemy legalną definicję studium: „Studium wychowania fizycznego jest jednostką organizacyjną pracy dydaktyczno-wychowawczej w zakresie wf. młodzieży w szkołach wyższych”. Ważnym stwierdzeniem wspomnianego zarządzenia było to, że studium miało przyczyniać się do podnoszenia rozwoju fizycznego i zdrowotności studentów, zaś w skład studium mieli wchodzić oprócz nauczycieli wf. - również lekarze, co w praktyce - poza akademiami medycznymi - okazało się niewykonalne. Ponieważ szkolnictwo wyższe w Polsce - w omawianym okresie - działało w systemie skrajnie scentralizowanym,

¹⁵ S. Pilicz, Wychowanie fizyczne i sport młodzieży akademickiej [w:] II Kongres Naukowy Kultury Fizycznej, Gdańsk 1986. Materiały i dokumenty pod red. Z. Krawczyka, A. Paca-Pomarnickiego, R. Przewędy, Warszawa 1987, s. 188.

¹⁶ Było to zarządzenie nr DO II-4a/10/53 ogłoszone w zbiorze pt. Dokumenty i uchwały w dziedzinie kultury fizycznej (do dnia 1 IX 1954 r.), opr. E. Małkiewicz, Warszawa 1954, s. 82-83.

toteż kierownika studium powoływał minister na wniosek rektora, spośród pracowników studium¹⁷. Kierownik studium służbowo podlegał rektorowi względnie prorektorowi do spraw nauczania. Jeżeli ilość studentów pierwszych dwóch lat studiów objętych obowiązkiem wf. przekroczyła 1200 studentów, minister na wniosek rektora mógł powołać zastępcę kierownika studium, a przy ilości ponad 3000 studentów - dwóch zastępców.

W tamtych czasach nie przestrzegano zasad praworządności. Toteż niepublikowane zarządzenie ministerialne z 1954 r. częściowo uchyliło i zmodyfikowało publikowane rozporządzenie kilku ministrów (a więc akt normatywny wyższej rangi) z 31 I 1952 r. o obowiązku wf. studentów szkół wyższych. Tak bowiem postanawiał § 9 zarządzenia z 1954 r.

Załącznikiem do zarządzenia z 1954 r. był szczegółowy regulamin studium wf.¹⁸ Warto zwrócić uwagę na fakt, że prawodawca ściśle zespolił w regulaminie studium zagadnienia wychowania fizycznego i zdrowotnego młodzieży studiującej. Jak już wspomniano, przewidywano wprowadzenie stałego nadzoru lekarskiego nad studentami objętymi obowiązkiem wf. Studenci z wadami zdrowia, bądź niesprawni pod względem fizycznym mieli być kierowani do specjalnych grup ćwiczebnych.

Jednak w tym dokumencie - regulaminie studium - znajdujemy również pewne charakterystyczne sformułowania i zalecenia typowe dla państwa totalitarnego, powielającego radzieckie wzory i metody w każdej dziedzinie życia społecznego, w tym w zakresie kultury fizycznej. Otóż - o czym wzmiankowano - studium miało przygotowywać studentów do zdobywania odznaki „Sprawny do Pracy i Obrony” (SPO), a studentów i wykładowców w czasie zajęć miała obowiązywać „dyscyplina pracy”. Każda grupa ćwiczeniowa wf. powinna była mieć swego starostę, współdziałającego ze studium w zakresie zapewnienia właściwej frekwencji na zajęciach. Każdy wydział uczelni posiadał - z ramienia studium wf. - opiekuna, który współdziałał z właściwym dziekanem w sprawach objętych właściwością studium. Szczegółowy regulamin studium ustalony przez ministra nie wykluczał uzupełniającego regulaminu pracy, zatwierdzanego przez rektora danej uczelni.

Demokratyzacja szkolnictwa wyższego po przełomie październikowym 1956 r. dotyczyła również akademickiej kultury fizycznej, w tym uczelnianych studiów wf. Od 1957 r. przywrócono - na względnie partnerskich zasadach - współpracę studiów z ogniwami odrodzonego AZS, nadając zarazem pracy studiów wf. bardziej otwarty, społeczny charakter¹⁹.

¹⁷ Taki stan trwał do bardziej demokratycznej ustawy o szkolnictwie wyższym z 1958 r., wydanej po przemianach październikowych w Polsce.

¹⁸ Dokumenty i uchwały..., op. cit., s. 83-86.

¹⁹ A. Gutowski, Drogi rozwoju..., op. cit., s. 112; K. Obodyński, Kształtowanie się kultury fizycznej..., op. cit., s. 33.

4. Wnioski końcowe

Objęcie zorganizowanym wychowaniem fizycznym części młodzieży akademickiej było niewątpliwie słusznym i pożądanym zabiegiem, służącym do zregenerowania sił biologicznych pokolenia doświadczonego przez II wojnę światową. Natomiast utworzenie w 1952 r. uczelnianych studiów wychowania fizycznego nawiązywało do nie zrealizowanych postulatów sięgających okresu II Rzeczypospolitej powołania specjalnych „katedr”, czy też „lektoratów” do prowadzenia zajęć wychowania fizycznego.

Jednak w omawianym okresie słusznym celem towarzyszyły głęboko niewłaściwe metody ich realizacji - nadmierny pośpiech, połączony z biurokratycznym i skrajnie centralistycznym działaniem oraz bezkrytycznym naśladowaniem wzorów radzieckich. Równoległe z obszaru akademickiej kultury fizycznej eliminowano autentyczny czynnik społeczny (AZS). Należy przyznać rację L. Szymańskiemu, twierdzącemu, że ówczesna elita polityczna wybierając radzieckie doświadczenia dla kultury fizycznej, spowodowała wiele szkód w zakresie wychowania fizycznego i sportu, w tym również sportu akademickiego²⁰.

Przemiany polskiego Października 1956 r. przyniosły odczuwalną demokratyzację kultury fizycznej, w tym również w środowisku akademickim.

Andrzej Nowakowski

Organisation of University Departments of Physical Education in Poland in 1952

S u m m a r y

In 1950, for the first time on national scale, students of the first two years of full time studies were included in the programme of compulsory physical education. Whereas, two years later - in 1952 - there were special departments organised in higher education institutions to conduct classes in that subject - they were called 'Departments of Physical Education'. Actually, organisation of the departments in individual schools and universities was gradual and lasted until 1955. The departments of physical education were given detailed regulations, concerning their functioning, in 1954.

²⁰ L. Szymański, *Ze studiów nad modelem kultury fizycznej w Polsce Ludowej 1944-1980*, Wrocław 1996, s. 125.